

ДРАГОЉУБ Д. ЈОВАШЕВИЋ

**ЛЕКОВИТО БИЉЕ У ОБИЧАЈИМА И ФОЛКЛОРУ
ЧАЧАНСКОГ КРАЈА**

*На гробу моје мајке Перке угледао
сам самоникле лековите биљке:
шумску јагоду и суручицу —
аутор.*

Зато што се лековито биље дубоко уврежило у живот, обичаје и фолклор народа чачанског краја, сматрамо да би требало прикупити називе свих биљака које припадају тој врсти овдашње флоре, а присутне су у фолклору и обичајима. Ово тим пре, што је чачански крај познат по бујној вегетацији и квалитету разноврсног лековитог биља.

Народни обичаји у околини Чачка изводе се уз употребу знатног броја лековитих травки, воћки, житарица и дрвећа. Неки од ових обичаја припадају етномедицини. Дobar део их се везује за етноветерину. Сви, заједно, чине прилог етнофармацији. У корист овог тврђења стоји податак да је бивши чачански апотекар Аристид Јовановић справљао у својој апотеци и лекове од биља, а у научним

круговима особито је цењен његов хербаријум.¹ Затим, др Јарослав Кужељ, обављајући више од пола века лекарску праксу у Чачку и околини, радо је препоручивао народу овога краја и лечење „травма“ (код лечења срдоболџе „за пиће нека служи вода у којој је кувано мало истуцана овса“).² Академик професор др Јован Туцаков дао је вредне прилоге фармакологији и фармакогнозији делима у којима се излажу резултати његових проучавања лековитог биља у чачанском крају.³ Стара грађанка Чачка, Перка Јовашевић, рођена Милосављевић (Чачак, 1889—1975) оставила је драгоцен рукопис са лепим бројем својих прилога етномедицини, који почивају, углавном, на лековитом биљу.⁴ Исто су учинили народни видари Антоније Вучићевић из села Пријевора⁵ и Јован Лучић из села Вранића,⁶ а, вероватно, има у овом крају још неоткривених рукописа, записа и „љекарница“ (прекривених велом заборава, слојем прашине и небригом потомака), који указују на улогу лековитог биља у справљању тејова, мелема, лековитих напитака и других медикамената намењених очувању здравља и живота људи и стоке, и у самом Чачку и у његовој ближој или даљој околини.

У низу наших радова, објављених у претходним бројевима Зборника радова Народног музеја у Чачку, опширније смо обрадили народне обичаје и фолклор чачанског краја, а само смо се дотакли лековитог биља у фитотерапији, обичајима и стваралаштву народа овог краја. Овог пута наша је жеља да се посебно осврнемо на лековито биље у свему томе, као и да именујемо све јединке те врсте флоре (народним и латинским именима), јер се лековито биље и човекова борба за живот узајамно преплићу, и тако, обитавају на овом тлу кроз векове. Поред народног имена сваке лековите биљке, унећемо и латинско име, јер „једна те иста биљка, наиме, у разним крајевима има разна народна имена. Има и таквих биљака које имају и преко сто разних имена. Међутим, латинско је само једно и њега сви стручњаци у свету разумеју, њиме се служе и тако знају о којој се биљци ради“.⁷

Сакупљена грађа потврђује да је дубоко народно веровање у моћ лековитог биља, и при лечењу људи и стоке, и у разним магијским радњама. Тај распон у примени лековитог биља и њихов третман, од лаичког претеривања о свемоћи, па све до научног схватања о стварном дејству, широки су и занимљиви. Они су, добрим делом, испуњени чистим сујеверјем (у многим веровањима, враџбинама, бајањима и чинима), на која се надовезује реално схватање о потреби брања, конзервирања, припремања и употребе тејова и мелема, да

би се, коначно, лековито биље нашло у жижи озбиљних интересовања научника и постало предмет савремених научних анализа и открића у Институту за проучавање лековитог биља у Београду. Овај институт, на чијем се челу налази научник светског гласа академик Јован Туцаков, стално указује на значај одржавања доброг здравља и лечења људи лековитим биљем. Али, и поред тога, лековито биље у чачанском крају још није искоришћено онако како би требало и могло да се користи, па, због тога, ово непроцењиво благо пропада. Таква немарност односи сваке године милионске суме новца. Зато, ако би ово била прилика још и да скренемо пажњу на велику материјалну корист од сакупљања, правилног депоновања и стручног конзервирања лековитог биља у овом крају, онда би то била значајка више овог скромног прилога, намењеног, првенствено, грађи за проучавање народног живота и стваралаштва у овом делу западног Поморавља.

Сакупљањем народних обичаја у чачанском крају, систематизацијом и проучавањем те грађе, утврдили смо: народни обичаји уз празновања Бадњег дана, Божића, Ђурђевдана, Ивањдана и Петровдана у тесној су вези са брањем лековитог биља и његовом применом у обичајним призорима. Тако, уочи Ивањдана плету девојке венце од ивањског цвећа и белог лука, па их окачињу изнад кућних врата. Од петровца чобани праве венце, којима се, уочи Петровдана, украшавају зграде за становање, штале, торови, амбари, млекари, карлице с кајмаком, чаброви са сиром, појила, вајати, подрумска врата и ограда око имања.⁸ Копривом и здравцем ките се, о Ђурђевдану, момци, девојке, деца, старији људи и жене. У праскозорје Ђурђевдана умивају се људи и стока омајом, водом са воденичког витла, у коју се потапају лековите биљке: селен, милодух, здравац, ђурђевак, орловњак, кошитњак и млечика. Омајом се прскају кошнице са пчелама и окрепљују старе, немоћне особе.⁹ Неке обредне радње о Божићу захтевају да се прогута пупољак дрена и да се у тесто чеснице ставе плодови житарица.¹⁰ У свим осталим народним обичајима, када се, на пример, врши бајање — магијска радња, уз изговарање одређених речи или реченица (код жеља за удајом девојке и женидбом момка, у вези са исцељењем људи и стоке од болести, у борби против урока, набацивања чини и ометања злих намера чинилице) — као и код технолошког процеса при бојењу вунене и ланене пређе, лековито биље има веома значајну улогу.¹¹

У народним песмама ових крајева помиње се приличан број лековитих биљака.¹² Да наведемо само неколико примера.

Тако, у песми ОЈ МОРАВО, Чачанске девојке горко проклињу
надошлу реку, јер

„поломи им смиље и босиље.“

У другој песми помиње се широко орахово лишће зато што је
„под њим лепа Јово болово.“

Постоји и песма у којој девојка изражава чежњу за семеном
босиока:

„Да га сејем под прозоре,
куд пролази миље моје.“

Занимљива је народна песма у којој

„Рузмарин је зелен у сред зиме.“

Таква је и песма у којој момак дозива вољену девојку:

„Ој девојко, питома ружице!“

Чобаница на планини Голији пева:

„Дођи, Миле, у поље код дрена“.

Чобанин са Овчара је радознао:

„Чобанице, мала трњинице,
трне л' твоје срце за мојијем,
к'о што трне моје за твојијем?“¹³

У селу Бељини, крај Чачка, пастирица се обраћа вољеном
мамку:

„Мој драгане, шебоју из воде“.

Јаблан је, такође, присутан у народној песми чачанског краја,
јер су:

„под њим овце пландовале
и девојке хладовале“.

Драгачевка кличе:

„Ливадица пуна петроваца;
кога чекаш, драги, код оваца?“¹⁴

Винова лоза позната је лековита биљка, па девојка пожурује:

„Зрели, зрели, моје плаво грожђе,
у недељу драги ће да дође“.

У селу Парменцу, покрај Западне Мораве, жетеоци се огла-
шавају:

„ЖАЊЕМ ЖИТО, познаје се нажањ.“

У овим крајевима пева се:

„Расла трава ситница,
све је поље прекрила.“¹⁵

Ту се чује и ово:

„Ситан камен до камена,
зелен здравац до колена.“¹⁶

У записима познатог фолклористе из Гуче професора Нике — Николе Стојића, добитника Вукове награде, налази се и ова песма:

„Драгачево ружом ограђено,
пола ружом, пола босоком,
Трнава је трњем и камењем,
а Заблаће трнатим багрењем.“¹⁷

У селима око Ивањице омиљена је песма:

„Ој коприво, зашто жариш?
Зар за љубав ти не мариш?
Ископаћу корен твој
да се лечи драги мој.“

Брђани ових крајева оглашавају се и песмом:

„Хвалила се липа код багрема:
најлепша је хладовина њена.“

У осталим лирским песмама пева се о јечму, јабуци, кукурузу, жутој дуњи, просу, калоперу, шљиви, јагоди, витој јели и зеленом бору, оморики и осталим лековитим биљкама.

И тако, од песме до песме, ниже се лековито биље чачанског краја, Драгачева и око Моравице. Оно је или епитет који девојка придаје вољеном момку (и обратно), или је место првих момачких и девојачких састанака.

Лековито биље је евидентно и у називима неких народних игара (Невен коло, Ја посејах лан, Дуње ранке) или у текстовима песама уз које се играју кола.¹⁸

Називи лековитих биљака нашли су се и код надевања имена од миља, у невестинском народном обичају ДАВАЊЕ „ПРЕЗИМЕНА“, а овај прастари обичај још се одржава у селима западне Србије и Пештера (чубор, смиље, рузмарин, каранфил).¹⁹

Поред лековитих биљака из чачанског краја, овај рад обухвата и оне из Драгачева и моравичког краја, јер смо са тих подручја обављали сакупљање народног стваралаштва и народних обичаја. Према томе, поред оних из Чачка и најближе му околине, овде су прикупљена и имена лековитог биља са планине Јелице, Овчара, Каблара, Голије и Јавора.

У сакупљачким и истраживачким подухватима која смо обављали у току протекле деценије, на подручју око средњег и горњег

тока Западне Мораве, били су укључени и ђаци Основне школе „Ратко Митровић“ у Чачку. Тај заједнички рад трајао је у склопу наставе музичког васпитања и наших усмеравања да кроз наставу овог предмета, поред кабинетског, уведемо и теренски рад, по угледу на пионирску делатност почившег професора Миодрага Васиљевића, неуморног фолклористе, еминентног етномузиколога и врсног теоретичара. Зато, драгоцен допринос наших ученика-сарадника на овом племенитом послу — истичемо с радошћу, одајући им дужно признање и искрену захвалност.

А сада, пре него ли пређемо на попис лековитих биљака које су ушле у обичаје и народно стваралаштво чачанског краја, да наведемо надахнуте мисли академика професора Косте Тодоровића:

„Сваки народ, сваки крај и свака епоха имају своје обичаје, навике, ношњу, песме, приповетке, игре, болести, епидемије, лекове, начине лечења и вештину израде лекова.

И лековито биље је, између осталог, заорало дубоку бразду у живот свих народа, а поготово оних који су вековима тлачени, гоњени, поробљавани, у вечитим сеобама, који по нечему личе на водени цвет, на свилу што лети по лепом времену или на јак и пријатан, дискретан и пролазан мирис неке једва видљиве биљчице у густој трави. Лековито биље је најстарији лек и првобитна лековита сировина некад примитивних а сада културних народа. И данас је разно биље најјевтинији и најприступачнији исходни материјал за производњу лекова у домаћој и иностраној фармацеутској индустрији.“²⁰

Академик професор др Јован Туцаков с разлогом се обратио фолклористима:

„Било би занимљиво да се све народне песме које говоре о биљу сакупе, среде и протумаче, објасне. То би била захвална тема за све оне који воле народну поезију, народну медицину и све друге творевине народног духа. Немајући својих лекара и апотекара, медицинских и фармацеутских школа, наш народ је у петвековном робовању имао усмену медицинску вештину, коју је кроз векове преносио с колена на колена.“²¹

Зато, ако би овај наш рад био макар и најсићушнији прилог овом племенитом изазову, испунило би нас осећањем да смо се скромно одужили, првенствено, свом родном крају.

ЛЕКОВИТО БИЉЕ У НАРОДНИМ ОБИЧАЈИМА

О Божикју

бели пасуљ —	<i>Phaseolus vulgaris</i> L.
винова лоза —	<i>Vitis vinifera</i> L.
дрен —	<i>Cornus mas</i> L.
јабука —	<i>Pirus malus</i> L.
кукуруз —	<i>Zea mays</i> L.
овас —	<i>Avena sativa</i> L.
орах —	<i>Juglans regia</i> L.
смоква —	<i>Ficus carica</i> L.
храст —	<i>Quercus pedunculata</i> Ehrh.
шљива —	<i>Prunus domestica</i> L.

О Ђурђевдану

бела рада —	<i>Bellis perennis</i> L.
босиљак, босиок —	<i>Ocimum basilicum</i> L.
буква —	<i>Fagus silvatica</i> L.
винова лоза —	<i>Vitis vinifera</i> L.
вратич, повратич —	<i>Tanacetum vulgare</i> L.
врба —	<i>Salix div.</i> L.
дрен —	<i>Cornus mas</i> L.
ђурђевак —	<i>Convallaria majalis</i> L.
здравац —	<i>Geranium macrorrhizum</i> L.
зоб —	<i>Avena sativa</i> L.
зова —	<i>Sambucus nigra</i> L.
јечам —	<i>Hordeum vulgare</i> L.
клека —	<i>Juniperus communis</i> L.
конопља —	<i>Cannabis sativa</i> L.
копитњак —	<i>Asarum europaeum</i> L.
коприва —	<i>Urtica dioica</i> L.
купина —	<i>Rubus fruticosus</i> L.
кукуруз —	<i>Zea mays</i> L.
леска —	<i>Corylus avellana</i> L.
липа —	<i>Tilia</i> L.
милодух, милодун —	<i>Hyssopus officinalis</i> L.
милоглед —	<i>Sanicula europaea</i> L.
млечика —	<i>Euphorbia syriaca</i> L.

одољен —	Valeriana officinalis L.
оман —	Inula helenium L.
орловњак —	Lonicera caprifolium L.
просо —	Lithospermum officinale L.
селен —	Levisticum officinale Koch

О Ивањдану

бели лук —	Allium sativum L.
ивањско цвеће —	Galium verum L.

О Петровдану

бреза —	Betula verrucosa Ehrh.
воловско око —	Chrysanthemum leucanthemum
клека —	Juniperus communis L.
леска —	Corylus avellana L.
овас —	Avena sativa L.
петровац —	Agrimonia eupatoria L.
Петров крст —	Paris quadrifolia L.

Уз бојење пређе

броћ —	Rubia tinctorum L.
бриљан —	Hedera helix L.
јабука дивља —	Malus silvestris Mill.
јасика —	Populus tremula L.
јова —	Alnus glutinosa Gaertn.
орах —	Juglans regia L.
различак —	Centaurea cyanus L.
руј —	Cotinus coggygria Scop.
сунцокрет —	Helianthus annuus L.
шљива —	Prunus domestica L.

Уз невестински обичај давања „ПРЕЗИМЕНА“

каранфил —	Dianthus caryophyllus L.
милоглед —	Sanicula europaea L.
невен —	Calendula officinalis L.
рузмарин —	Rosmarinus officinalis L.
смиље, цмиље —	Helichrysum arenarium DC.
чубор —	Satureja hortensis L.

ЛЕКОВИТО БИЉЕ У ФОЛКЛОРУ

У народним песмама

багрем —	<i>Robinia pseudacacia</i> L.
босиљак, босиок —	<i>Ocimum basilicum</i> L.
бор —	<i>Pinus silvestris</i> L.
грожђе, винова лоза —	<i>Vitis vinifera</i> L.
детелина —	<i>Medicago sativa</i> L.
дрен —	<i>Cornus mas</i> L.
дуња —	<i>Cydonia oblonga</i> Mill.
зоб —	<i>Avena sativa</i> L.
здразица —	<i>Geranium macrorrhizum</i> L.
јабука —	<i>Pirus malus</i> L.
јагода —	<i>Fragaria vesca</i> L.
јечам —	<i>Hordeum vulgare</i> L.
јова —	<i>Alnus glutinosa</i> Gaertn.
коприва —	<i>Urtica dioica</i> L.
кромпир —	<i>Solanum tuberosum</i> L.
кукуруз —	<i>Zea mays</i> L.
купина —	<i>Rubus fruticosus</i> L.
липа —	<i>Tilia</i> L.
оморика —	<i>Picea omorika</i> Pančić
орах —	<i>Juglans regia</i> L.
перуника —	<i>Iris florentina</i> L.
петровац —	<i>Agrimonia eupatoria</i> L.
ружа —	<i>Rosa gallica</i> L.
рузмарин —	<i>Rosmarinus officinalis</i> L.
ситница —	<i>Herniaria glabra</i> L.
смиље —	<i>Helichrysum arenarium</i> DC.
суручица —	<i>Filipendula ulmaria</i> Maxim.
трњина —	<i>Prunus spinosa</i> L.
шебој —	<i>Cheiranthus cheiri</i> L.
шљива —	<i>Prunus domestica</i> L.

У народним играма

дуња —	<i>Cydonia oblonga</i> Mill.
јагода —	<i>Fragaria vesca</i> L.
јечам —	<i>Hordeum vulgare</i> L.

зоб —	<i>Avena sativa</i> L.
лан —	<i>Linum usitatissimum</i> L.
лук —	<i>Allium cepa</i> L.
невен —	<i>Calendula officinalis</i> L.
рузмарин —	<i>Rosmarinus officinalis</i> L.
хајдучица —	<i>Achillea millefolium</i> L.

НАПОМЕНЕ

1. Мирослав—Миле Мојсиловић, Апотекарство у Чачку 1976. стр. 72.
2. Мирослав—Миле Мојсиловић, Др Јарослав Кужељ — Зборник радова Народног музеја у Чачку, II, Чачак, 1971, стр. 141—173.
3. Академик Јован Туцаков, Медицинска флора у нашој здравственој заштити — методологија проучавања наше народне фитотерапије, Народна здравствена култура у СР Србији, 1, издање Научног друштва за историју здравствене културе Југославије, Београд 1976, стр. 43—118.
4. Перка Јовашевић: Из моје праксе, рукопис.
5. М. Мојсиловић: Апотекарство у Чачку, стр. 20.
6. Академик Јован Мишковић, Лечење и бајање, Лекарница Јована Лућића из села Враћића — У делу др Бранке Перуничича Чачак и Горњи Милановац, II, издање Историјског архива у Чачку, 1969, стр. 319—333.
7. Јован Туцаков, О именима и фармакомедицинској вредности лековитог биља у Вуковом „Српском рјечнику“, Вуков зборник, Српска академија наука и уметности — посебна издања ЦД — Београд, 1966, стр. 109.
8. Драгољуб Д. Јовашевић, Паљење Петровданских лила, народни обичај сточара западне Србије и Пенштера, Зборник радова Народног музеја у Чачку, VII, Чачак, 1976, стр. 197—212.
9. Драгољуб Јовашевић: Бурђевдански обичаји. Зборник радова Народног музеја у Чачку, II, Чачак, 1971, стр. 189—206.
10. Драгољуб Јовашевић, Гатке о Божићу, Зборник радова Народног музеја у Чачку, II, Чачак, 1971, стр. 175—189.
11. Драгољуб Д. Јовашевић, Народно гатање уз бојење пређе у чачанском крају, Зборник радова Народног музеја у Чачку, IV, Чачак 1973; стр. 235—247.
12. Драгољуб Д. Јовашевић, Моравке, Народне песме чачанског краја, Зборник радова Народног музеја у Чачку, III, Чачак, 1972, стр. 175—202.
13. Ника — Никола Стојић, Драгачевке, II Гуча, 1973, стр. 92.
14. Исто дело, стр. 104.
15. Ника—Никола Стојић, Драгачевке, I, Гуча 1971, стр. 70.
16. Исто дело, стр. 75.
17. Исто дело, стр. 69.
18. Драгољуб Д. Јовашевић, Називи народних игара у чачанском крају, Зборник радова Народног музеја у Чачку, V, Чачак, 1974, стр. 231—242.
19. Драгољуб Д. Јовашевић, Девање „презимена“, невестински народни обичај у Западној Србији, Зборник радова Народног музеја у Чачку, VI, Чачак, 1975, стр. 283—298.
20. Из предговора за књигу др Јована Туцакова Лечењем биљем. „Култура“, Београд, 1971, стр. 5.
21. Др Јован Туцаков, Лечење биљем, стр. 18.
22. Сви нотни прилози су мелографски записи аутора овог рада. Мелодије ових народних песама и кола забележене су по певању Перке Јовашевић, ауторове мајке.

PLANTES MÉDICINALES DANS LES COUTUMES ET LE FOLKLORE DE LA RÉGION DE ČAČAK

Les plantes médicinales sont profondément enracinées dans la vie, les coutumes et le folklore des habitants de la ville de Čačak et de toute la région.

Les coutumes populaires comprennent l'emploi d'un grand nombre de plantes médicinales, de fruits, de céréales et d'arbres. Une partie de ces coutumes relève de la médecine populaire, une autre de la médecine vétérinaire, telle qu'elle est pratiquée par le peuple. Toutes ces coutumes représentent un apport précieux à la pharmacie populaire ou thérapeutique par les plantes. Les matériaux recueillis et publiés ici confirment que le peuple a une confiance inébranlable dans l'efficacité des plantes médicinales, qu'il s'agisse du traitement des hommes ou de celui du bétail. La même importance est attribuée aux procédés et actes magiques, — manifestations de la pure superstition. Toutefois, les applications des plantes médicinales sont très variées: elles peuvent reposer sur la conception laïque attribuant la toute-puissance aux plantes médicinales, mais aussi sur les idées réalistes estimant à sa juste valeur l'utilité que présentent la cueillette, le stockage et la conservation de celles-ci.

Les plantes médicinales sont très souvent présentes dans le folklore de la région aussi. L'auteur évoque les chants populaires qui y sont consacrés et cite les plantes qui sont mentionnées dans les titres des danses populaires ou dans les textes des chants qui accompagnent ces danses.

L'auteur donne la liste des plantes médicinales, en notant leurs noms en serbe et en latin et en les regroupant autour autour des coutumes liées aux différentes fêtes (Noël, la Saint — Georges, la Saint — Jean, la Saint — Pierre etc.).

Les mélodies réunies dans l'appendice de l'ouvrage, sont celles de chants et de danses populaires. Elles ont été notées par l'auteur qui les a entendu chanter par sa mère (Perka Jovašević, Čačak, 1889—1975, Čačak).

Cette étude est destinée à servir de contribution aux matériaux nécessaires aux recherches sur la vie et la production artistique de la population de la ville de Čačak et de sa région.

Dragoljub D. JOVAŠEVIĆ

ОЈ МОЈА РУЖО РУМЕНА

народна песма

Adagio

Ој мо-ја, ој мо-ја ру-жо ру-ме-на;

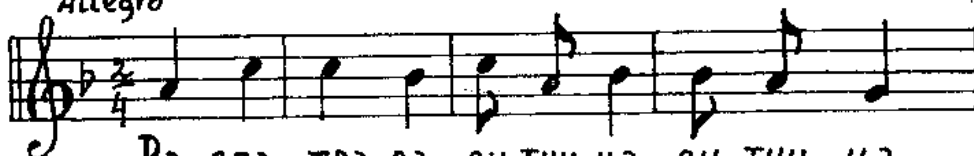

Што си се, што си се ра-но раз-ви-ла?

РАСЛА ТРАВА СИТНИЦА

народна песма

Allegro

Ра-сла тра-ва си-тни-ца, си-тни-ца,

све је по-ље пре-кри-ла, пре-кри-ла.

СИТАН КАМЕН ДО КАМЕНА

народна песма

Andante

Си-тан ка-мен до ка-ме-на, зе-лен здра-вац,

до ко-ле-на.

ЈА ПОСЕЈАХ ЛАН

Allegro

КОЛО

Ја по-се-јах лан — баш на И-ван-
дан. — ка-ра-ла ме, ка-ра-ла ме И-ва-но-ва
мај-ка; мај-ка.

1. 2.

ДУЊЕ РАНКЕ

КОЛО

Allegro

И-ди ку-ћи, о-бу-ци се зреле ду-ње ранке;
ду-ње ранке, ду-ње ранке, крушке кара-ман-ке.

ЈА ПОСЕЈАХ ЛУБЕНИЦЕ

КОЛО

Allegro

Ја по-се-јах лу-бе-ни-це по-крај во-де
Студени-це. Слама, сено, слама, сено, зоб, зоб, зоб;
зоб, зоб, зоб.